

УДК 378.141–055.1/3

ВРАХУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Наталія Горук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто проблеми інтеграції гендерного підходу у вищу освіту, наведено механізми продукування гендерних стереотипів у навчальному середовищі, на прикладі американських досліджень запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: гендер, гендерний підхід, прихований навчальний план, феміністична педагогіка, позиційна педагогіка.

З-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, окреслених у Законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту” та “Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті”, одним із актуальних постає завдання щодо інтеграції вищої освіти в європейський та світовий освітній і соціокультурний простір. З огляду на це особливої значущості набувають проблеми демократизації освіти, серед яких важливими є питання гендерної рівності, справедливості та неупередженості.

Розв’язання гендерних проблем, формування та реалізація гендерної політики як основи гендерної культури, адаптація до світових умов гендерної демократії визначаються необхідними такими нормативно-правовими актами, як закон України “Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків” та концепція Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006 – 2010 роки. Проведення гендерної політики потребує цілеспрямованої інтеграції у професійну підготовку студентів вищої школи гендерного підходу як нового способу пізнання та розуміння реалій сучасної дійсності, шляхом подолання поляризації й усунення ієрархії “чоловічого” і “жіночого”. Інтеграція гендерного підходу в сучасну вищу освіту надасть можливість майбутнім фахівцям з повагою ставитись як до рівноправного розкриття людиною особистісного потенціалу, так і до рівної можливості його реалізації незалежно від статі.

Значущість гендеру в початковому процесі розглядали О. Цокур, І. Мунтян, Т. Говорун, О. Кікінеджи та інші. Російська дослідниця І. Кльоцина визначає гендерний підхід в освіті як засіб пізнання дійсності, де протидія та нерівність чоловічих і жіночих рис особистості, їх мислення,

особливості поведінки закріплюють зв'язок між біологічною статтю й досягненнями в соціальному житті [1].

Праці зарубіжних дослідників гендерної проблеми в освіті Е. Гейєс (1990), Дж. Хьюго (1980), П. МакЛарена (1985), К. Рокхіл (1986), Е. Тіздел (1998), які стосуються гендеру як окремої проблеми і як втілення влади в суспільстві, розкривають сутність організації та відтворення гендерних стереотипів у навчальному середовищі. Дослідники розглядають питання покращення ефективності навчання у вищому закладі і висновують, що навчання жінок не завжди відповідає реаліям їхнього життя. Жінки сьогодні становлять більшу частину студентів у вищих навчальних закладах, однак навчальний процес здебільшого залишається зорієнтованим на навчання чоловіків-одинаків.

Сьогодні гендерний підхід став частиною філософії освіти, збагативши її внеском обох статей. Вперше термін гендер був запропонований американським психоаналітиком Робертом Столлером у праці “Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності” (1968), а з часом був упроваджений в науковий обіг феміністськими теоретиками. Гендер означає соціальну стать (на відміну від біологічної) з притаманними їй особливостями поведінки, мислення, що в цілому визначають соціально-рольовий статус людини [1, с. 179].

Дослідники вважають, що навчання і виховання молодого покоління великою мірою ґрунтується на статево-рольовому підході, який суттєво обмежує розвиток особистості рамками традиційних гендерних ролей в основних сферах життєдіяльності людини: родині, вихованні дітей, освіті, роботі і відпочинку [1; 2]. Впровадження гендерного підходу в освіту слід розглядати як розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожної особистості, вивільнення мислення педагогів від статево-рольових стереотипів. Це також просвітницька діяльність у напрямі спростування гендерних стереотипів, формування нового способу мислення і чутливості до відмінностей (статевих, расових, класових, вікових).

Методологічна концепція гендерного підходу розкриває механізми формування гендерних відносин в освітніх інституціях. Вона розвинулася на ґрунті теорії соціального конструктивізму та феміністської педагогічної теорії і мала на меті дослідження прихованих навчальних практик. Термін “прихований навчальний план” або “латентна програма” запропонував вперше американський соціолог П. Джексон 1968 року у книзі “Життя в аудиторіях”. Прихований навчальний план чи програму розглядають не як пряме навіювання учням/студентам тих чи інших принципів, а як особливу структуру й стиль спілкування, підбір завдань і прикладів, які продовжують гендерні стереотипи в соціумі [2, с. 477]. Це опосередковано впливає на учня, примушуючи прийняти нав'язану суспільством роль.

Прихована навчальна програма закріплює наявні в суспільстві гендерні стереотипи і самою організацією освітнього закладу – гендерними відносинами на роботі, гендерним змістом навчальних курсів, стилем навчання і викладання. Ці виміри прихованого навчального плану не лише відтворюють гендерні стереотипи, а й продовжують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому та недооцінюючи жіноче, нетипове. Прихований навчальний план визначають як метакомунікації – мову, через яку відбувається соціальний контроль [2, с. 479].

Гендерний підхід в освіті передбачає, що відмінності в поведінці та сприйнятті чоловіків і жінок визначають не так їхні фізіологічні особливості, як виховання на основі поширених в певній культурі уявлень про сутність чоловічого та жіночого. Конструктивістське розуміння статі передбачає знищення стереотипів ієрархічності, дискримінації, асиметрії в навчальному процесі й визначає новий сучасний підхід до інтерпретації освітніх проблем.

Дослідження досвіду навчання зрілих жінок у вищих навчальних закладах Північної Америки доводять, що жінки стикаються з багатьма структурними і культурними бар'єрами [5; 6; 7]. За наявними культурними і моральними нормами в Україні жінка – це передусім доглядальниця дітей та інших членів родини, відповідальна за добробут і побут в сім'ї, незалежно від інших обов'язків. Поєднання навчання і родинних обов'язків, особливо для тих жінок, які вирішили продовжити навчання після тривалої перерви чи здобувають другу освіту, робить їх менш привілейованими щодо інших студентів [5, с. 7].

Жіночий досвід у навчальних закладах не можна відокремити від досвіду в суспільстві, громаді. Відомо, що на старших курсах і в магістратурі навчається багато жінок, які змушені поєднувати навчання із сімейними обов'язками. Таке становище вимагає вдосконалення навчального процесу та пристосовності до потреб жіноцтва. Жінки-студентки становлять неоднорідну аудиторію, що відрізняється соціальними, культурними, традиційними та віковими характеристиками. Вступаючи до вищого навчального закладу, жінки часто не усвідомлюють відмінностей між вимогами навчанням у вузі й сімейними обов'язками, тому залишаються заручниками двох соціальних інститутів і не в змозі відповідати в повному обсязі вимогам жодного із них.

Відомою практикою серед викладачів та адміністрації є “закривання очей” на існуючі проблеми і потреби зрілих/сімейних жінок. Дослідники зазначають, що викладачі повинні цінувати зроблений жінкою вибір незалежно від того, чи вона обирає догляд за дітьми, чи оплачувану роботу, і підтримувати вибір жінок навчатися [6]. Зокрема, у вищих навчальних закладах США і Канади наявні дитячі послуги на території університетів, де

жінки можуть залишити своїх дітей на час перебування у навчальному закладі.

Важливим засобом підвищення самооцінки жінки вважають належне оцінювання і використання у навчальному процесі досвіду та знань, набутих вдома чи в родині. У формальних навчальних закладах жінкам дають зрозуміти, що досвід, набутий ними на робочому місці чи у навчальному закладі, є набагато цінніший, ніж досвід родинний. А. Грейс і П. Гузро стверджують, що розуміння та підкреслення значущості материнства забезпечить позитивні зміни в навчанні жінок [5]. Зокрема, важливо заохочувати жінок критично розглянути свій родинний життєвий досвід в академічному контексті. Поцінювання значущості багаторівневого досвіду і знань жінки повинно стати важливим елементом в практиці університетський реальній.

Сучасні філософські засади освіти у США і Канаді широко застосовують ідеї постмодернізму, розглядають феміністичну освіту і педагогіку як засіб уповноваження та інклюзивності. Метою феміністичної педагогіки є забезпечення інклюзивності й трансформації навчального середовища. Американська дослідниця Е. Тізделл (Чиказький університет) розробила модель позиційної педагогіки, яка ґрунтується на засадах феміністичного вчення. Ця модель розкриває важливість позиції викладача щодо питань творення (конструювання) знань, голосу (висловлювання різних поглядів) і влади. У своїх працях дослідниця звертається до гендеру як ключової категорії для аналізу та вивчення, досліджує гендерну природу досвіду особистості та вплив гендеру на навчання у дорослому віці [6; 7].

Особливого значення в дослідженнях Е. Тіздел набуває позиційність педагога, який залишається керівною особою в організації навчального процесу і тому має значний вплив на його перебіг. Як один із суб'єктів навчального процесу, викладач діє з власної позиції – власного гендеру, класової належності, національності, сексуальної орієнтації та інших соціальних позицій-категорій. Власні переконання і “позиції” викладача впливають на виклад навчального матеріалу, на продукування знань студентів, на зв'язки студента із соціальним середовищем, стають передумовою для соціальних змін і трансформацій в освіті.

На думку дослідниці, тісний зв'язок теорії з практикою, використання власного досвіду особистості, що особливо важливо для жінок-студенток, які досліджують “слово” (текст, контекст і підтекст) і “світ” (досвід і його ситуативність) є головними переваги позиційної педагогіки [7, с. 142]. Використання теорії у поєднанні з практичним досвідом допомагають студентам краще зрозуміти події власного життя, конфлікти і труднощі, які виникли в результаті поєднання формального навчання в університеті і реальній щоденного життя жінки. Дослідниця пропонує будувати навчальні

програми для студентів старших курсів та аспірантів з використанням критичних рефлексій, які поєднуюватимуть досвід щоденного життя жінки й здобути в результаті навчання знання.

Позиційна педагогіка дає змогу розглянути розподіл влади не лише в групі/аудиторії, а й в межах усього суспільства, обговорити питання творення знань і їх цінності для певних категорій населення, проаналізувати теорії відбору змісту освіти та критерії запровадження академічних стандартів у навчальних закладах. Важливе значення в продукуванні гендерно-суспільних норм має зміст навчання, який ніколи не буває нейтральним. Навчальний зміст відображає те, що вважають вартим вивчення. Наявність жіночого досвіду в навчальному процесі може стати базою, на якій жінкам варто ґрунтуватися у подальшій роботі, навчанні, дослідженнях.

Жінок часто вважають неспроможними або бездарними, якщо їм не вдається відповідати існуючим чоловічим нормам чи вимогам, а дослідження, проведені на ґрунті чоловічого досвіду, узагальнюють як властиві людству взагалі, вважає Е. Тіздел. Однак варто зрозуміти і дослідити те, що вивчають жінки з текстів, в яких немає жіночої думки. Важливим практичним аспектом деконструкції гендерних стереотипів є перехід до навчання дівчат-студенток проявляти себе не через Іншого – чоловіка, батька, коханого, авторитет викладача чи керівника, а через вибудову власної індивідуальності [2, с. 501].

Слід взяти до уваги і стилі спілкування, прийняті в навчальних закладах. Вміння висловлюватися аргументовано, будувати контраргументи, опонувати і захищатися вважають ознаками високого інтелекту. Відображені в лексиці ці вміння набувають мілітаристичних рис: вигравати, боротися, захищатися, змагатися, програвати, а тому є невластивими жіночим стилям досягнення взаєморозуміння [4]. Можливість одержання вищих оцінок у навчанні і досягнення кращого становища у суспільстві жінки отримують лише прийнявши чоловічі норми, думаючи, читаючи і пишучи, як чоловіки, відрікаючись від своєї природи, “дефемінізуючись”.

Гендерні стереотипи не оминули і викладачів. Сподівання студентів щодо навчальних стилів викладачів жінок і чоловіків відрізняються. Від жінок-викладачів студенти вимагають більш дбайливого ставлення і розуміння, одночасно зазначаючи в оцінюванні навчальних курсів брак авторитетності жінок, якщо вони поведуться у властивій жінкам манері [5, с. 22].

Питання гендерного підходу в освіті потребує глибокого дослідження і розвитку. Треба брати до уваги і те, що система освіти залишається досить консервативною і неохоче сприймає гендерні нововведення. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні важливо навчитись не лише чітко диференціювати особливості гендерного та статево-рольового підходів у освіті, але й вчасно зрозуміти ефективність гендерної освіти і безумовне її

значення для гармонійного і повноцінного розвитку як особистості, так і цілого суспільства.

1. *Клецина І.* Гендерна ідентичність і права людини: психологічний аспект. // Гендерна педагогіка: Хрестоматія. / За ред. В. Гайденко. Суми, 2006.
2. *Луценко О. А.* Гендерна освіта й педагогіка // Основи теорії гендеру. К., 2004. С. 476–583.
3. *Мунтян І. С.* Гендерний підхід у професійній підготовці студентів: Дис.... канд. пед. наук. Одеса, 2004.
4. *Belenky M. F., Clinchy B. M., Goldberger N. R., and Tarule J. M.* Women's way of knowing: The development of self, voice, and mind. NY, 1986.
5. *Grace A. P., & Gouthro P. A.* Using models of feminist pedagogy to think about issues and directions in graduate education for women students. In *Studies in continuing education*, 22 (1), 2000. P. 5-28.
6. *Tisdell E.* Creating inclusive adult learning environment: insight from multicultural education in feminist pedagogy. Columbus, Ohio, ERIC Clearing House on Adult, Career, and Vocational Education Series, No. 361. 1995.
7. *Tisdell E. J.* Poststructural feminist pedagogies: The possibilities and limitations of feminist emancipatory adult learning and practice. *Adult Education Quarterly*, 48 (3), 1998. P. 139–156.

CONSIDERING GENDER DIFFERENCES IN EDUCATION PROCESS

Nataliya Horuk

*Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA-79000 L'viv, Ukraine*

The author considers some issues of gender approach in higher education and reveals main mechanisms of gender stereotypes and bias reproduction. She analyses modern American researches and suggests several ways for gender stereotypes overcoming.

Key words: gender, gender approach, hidden curriculum, feminist pedagogy, positional pedagogy.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2008

Прийнята до друку 25.09.2008